С Т А Н О В И Щ Е

За дисертационния труд на редовен докторант **Яна Михайлова Георгакиева** за присъждане на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност История на България (История на българските земи XV–XVII век) на тема **„Епидемиите в българските земи през XVI–XVIII век”** с научен ръководител доц. д-р Милена Петкова-Роберг

От доц. д-р Ангел Николов, СУ „Св. Климент Охридски“,
Исторически факултет, катедра „История на България“

Дисертацията на Яна Георгакиева е посветена на тема, която предизвиква сериозен научен интерес и не е била системно разработвана.

Предложената за защита докторска дисертация се състои от увод, три глави, заключение, библиография и приложения, с общ обем от 410 стр.

В ***Увода*** (с. 5-38), написан стегнато и ясно, Яна Георгакиева е направила необходимите разяснения относно хронологията, структурата и методологията на труда, тематичните му ограничения и спецификата на изворите. Що се отнася до целите и задачите на дисертацията, става ясно, че трудът цели да маркира културно-религиозната атмосфера, на фона на която протичат епидемиите, да реконструира епидемиологичната динамика в българските земи и да изясни държавната политика спрямо последствията от епидемиите, а също и да съпостави християнските и мюсюлманските лечителските традиции, за да проследи взаимодействието между двете конфесии в контекста на епидемичните заболявания (с. 35). Все в рамките на увода са поместени една обща характеристика на изследваните столетия (с. 7-15), историографски преглед (с. 16-23), общи сведения за чумата (с. 23-26) и благодарности (с. 36-38). Впрочем, в раздела за домашните извори не срещнах сводното издание Христова, Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Бележки на българските книжовници X–XVIII в. Т. 2. XVI–XVIII. София, 2004, което е добре да се отчете при бъдещо публикуване на труда, заедно с известната критична рецензия на А. Турилов: Старые заблуждения и новые "блохи". – Вестник церковной истории, 13-14, 2009, 321-361.

Първа глава под заглавие „Пророческа медицина и окултни практики в лечението по българските земи. Религиозният дебат по отношение на (не)позволените бягства от епидемичните заболявания“ (с. 39-121) започва с историографски очерк за пророческата медицина, която се гради върху медицинските насоки и практики, приписвани на пророка Мохамед, и предадени чрез различни истинни хадиси (с. 39). Накратко са представени и научните изследвания върху окултните лечителни практики (с. 56-60). Направен е и обзор на изворите (с. 60-66).

Вторият раздел е озаглавен „Религиозната рамка на пророческата медицина и окултните практики в лечението по българските земи“ (с. 68-108). Я. Георгакиева убедително е показала, че, независимо от традиционния за сунитския ислям възглед за смирение пред чумата, „Османската империя е склонна да прояви по-гъвкава социална политика във времена на епидемии, вероятно под натиска на имперската реалност, в рамките на която населението не спира да търси спасението си при ударите на инфекциозните болести“ (с. 78). Нататък са представени редица лечебни или апотропейни

молитви, стихове от Корана или формули срещу чума от ръкописи на отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ (предимно от Самоков). Някои от тези материали навеждат докторантката на мисълта, че през разглеждания период в смесена градска среда най-вероятно са били практикувани съвместни интерконфесионални ритуални събирания с четене на молитви в памет на жертвите на чумата, а вероятно и за нейното прогонване (с. 89). Обърнато е внимание на повсеместно прилаганите в ислямска среда магически практики срещу джиновете, които разпространяват чумата – молитви-амулети, списъци с имената на Бога, букви и цифри, магически квадрати (с. 91 сл.). Приведени са конкретни примери за присъствие на арабографични окултни материали в ръкописи от българските земи – напътствие за съставяне на талисман от XVII-XVIII в. от библиотеката на Пазвантоглу (с. 93-94), магически квадрат от Самоков (с. 94). Напълно основателно като паралел на тези практики в мюсюлманска среда са приведени примери за използването от страна на българите на различни амулети с апокрифни молитви срещу болести и зли сили, изписани върху оловни пластини или върху хартия още (с. 95). Като синкретични магически ритуали от Османската епоха сред българите са характеризирани заклинанията от типа абракадабра (с. 97), но тук стои въпросът за ранното разпространение на същия тип заклинания в източнославянска среда, което навежда на мисълта за средновековните корени на този тип текстове. Същото важи и за ритуалните практики за изяждане на молитва, изписана върху ябълка – до нас са достигнали сведения, че така са постъпвали в северните руски земи през XII в. Разбира се, това не е толкова важно в случая, защото през XVI-XVIII в. в българските земи сред мюсюлмани и християни наистина се наблюдава паралелното битуване на редица много сходни магически и медицински практики, насочени срещу различни болести (с. 98 сл.). Нататък са изложени сведения за нетипични мюсюлмански гробове от XVII в., разкопани край с. Каленик, както и някои съображения за термините, обозначаващи чумата в арабската и османската традиция. Главата завършва с критичен обзор на сведенията на някои западни пътешественици.

Втора глава (с. 122-190) е озаглавена „Динамика на разпространение на епидемиите в българските земи през XVI – XVIII век. Ендемични региони, вътрешни миграции и процесът на депопулация на градски и селски поселения“. В раздела за изворите са представени няколко десетки османотурски документи, които отразяват загуба и разбягване на данъкоплатно население във връзка с епидемии, като са разгледани също подобни сведения от на западни пътешественици и български католически духовници от XVII в. (с. 133-141). Тук бих обърнал внимание, че визираното в документ от отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ Ф. 1, а.е. 3462 от 1649 г. – заедно със с. Странджа – с. Йени кьой, останало неидентифицирано, би могло много предпазливо да се свърже с дн. с. Каменец, общ. Стралджа (с. 138). В раздела „Географско разпространение и епидемиология на чумата в българските земи през XVI – XVIII век“ се констатира, че в рамките на Османската империя българските земи се намират на кръстопътя на редица пътни мрежи по осите запад-изток и север-юг, „в рамките на които чумата не се движи еднопосочно, а огнища могат да се появят едновременно на няколко места в империята (и извън пределите ѝ). В последния трети период – 1570–1600 г. – тези маршрути се консолидират и оформят Истанбул като окончателен чумен център на държавата“ (с. 143). Нататък докторантката пише, че през XVII-XVIII в. Балканите стават основен коридор за разпространение на инфекцията по суша като особено уязвими в самото начало на тази мрежа са Пловдив и София, които се намират на историческия Диагонален път (с. 147). Нататък е направен преглед на сведенията за чумни (а вероятно и други – вж. с. 151, 153) епидемии в българските земи през XVI-XVIII

в., като особено изобилни са данните за последното столетие. Събраният материал е обобщен и в едно от приложенията към дисертацията: Таблица 3 „Хронологична таблица на епидемиите в българските земи през XVI–XVIII век“ (с. 319-326). Във връзка с опитите да се определи цикличността на чумните епидемии, да се дефинират различни климатични, сезонни, температурни и др. закономерности при разпространението или затихването на заразата, заслужава внимание предупреждението на Яна Георгакиева, че „към момента не сме в състояние да определим коя форма на болестта е преобладавала в проявлението си – бубонната, пневмоничната или септицемичната, тъй като палеогенетичният анализ все още е в много ранен етап, за да предложи толкова прецизен резултат“ (с. 159). Следващият раздел под заглавие „Ендемични региони на епидемична активност. Демографските последици на епидемиите в българските земи: вътрешни миграции“ (с. 160-174). Като епидемични средища тук са откроени София, Самоков, Пловдив, а през XVIII в. към тях се добавят Русе, Нови пазар и североизточните български земи по долното течение на р. Дунав. Събраните от докторантката данни й дават основание да обобщи, че през XVI в. загубите на човешки потенциал се компенсират бързо, но през XVII в., когато настъпва чувствително захлаждане на климата, чумата става един от значимите фактори за общата тенденция към демографски спад (с. 165). Същевременно, Я. Георгакиева е направила редица уговорки относно представителността и достоверността на различните османски данъчни регистри, за да стигне до извода, че „по-сериозен и подробен демографски анализ на този етап не е възможен и ще остане въпрос на бъдещо изследване“ (с. 167, сравни с. 189-190). Приведени са и някои илюстративни примери за изоставяне на населени места и за поне частично завръщане в тях (или пренасянето на местоположението им в рамките на същото землище) след отшумяването на епидемията като механизъм за справяне с последствията от избликa на чума (с. 168-170) – един значим процес на обратими или необратими вътрешни миграции, който рефлектира чувствително върху данъчните постъпления на централната власт и оставя следи в съответната административна документация. Закономерно, в следващия раздел „Епидемиите и имперската данъчна политика“ (с. 174-188) са разгледани някои примери за това как османските власти реагират на подобни предизвикателства.

Трета глава „Средства за лечение и превенция на епидемичните заболявания в българските земи през XVI – XVIII век. Лекарства и препоръки за здравословен живот“ (с. 191-251) започва с историографски преглед, последван от обзор на терминологията, която касае болестите и болестните състояния, типовете лекарства и мерките за тегло. Представени са изворите по темата – основно някои публикувани, непубликувани или некаталогизирани османотурски ръкописи от XVI-XIX в. с медицинско съдържание от сбирките на НБКМ, български ръкописи и лекарственици, антични медицински трактати и сведения на чужди пътешественици. Основното съдържание на главата е изложено в раздела „Османската епидемиология в българските земи“. Докторантката се е постарала не само да проследи кои са най-разпространените в българските земи арабски и османотурски медицински съчинения, но и да обхване множество маргинални рецепти (общо 444 бр. – вж. с. 243) , молитви и талисмани за различни болести, описани в или добавени по полетата и белите страници на тези произведения. Направена е и удачна съпоставка между османската и българската народна медицина, която констатира, че начинът на приготвяне на рецептите е много сходен и в двете традиции, а това на свой ред показва, че „тези системи черпят опит една от друга“ (с. 250).

В ***Заключението*** (с. 252-255) накратко са изложени основните изводи от направените в рамките на дисертационния труд наблюдения.

Нататък са поместени библиография (с. 256-305) и множество разнородни приложения (с. 306-410).

В заключение искам да подчертая, че докторатът на Я. Георгакиева представлява оригинален и методологически издържан труд, който по същество е интердисциплинарен и разкрива задълбочените знания и интереси на неговата авторка към различни сфери на османистиката.

Въз основа на изложеното дотук, смятам, че дисертационният труд „Епидемиите в българските земи през XVI–XVIII век" свидетелства за високи професионални умения и отговаря на законовите изисквания за защита, което ми дава основание да гласувам положително за това на Яна Михайлова Георгакиева да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор" в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност История на България (История на българските земи XV–XVII век).

София, 11. 05. 2026 г.

Рецензент: Angel Nikolov

Digitally signed by Angel Nikolov
Date: 2026.05.11 17:13:43 +03'00'

доц. д-р Ангел Николов